

ПОПОВ В. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАКОННОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА БАТЬКАМИ (УСИНОВЛЮВАЧАМИ)

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ЗАКОННОГО ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА РОДИТЕЛЯМИ (УСЫНОВИТЕЛЯМИ)

CURRENT ISSUES OF THE IMPLEMENTATION OF LEGAL REPRESENTATION BY PARENTS (FOSTER PARENTS)

Анотація: стаття присвячена дослідженню сучасної проблематики реалізації представницьких повноважень батьками (усиновлювачами) в інтересах їх малолітніх та неповнолітніх дітей. Вивчаються конкретні представницькі повноваження батьків (усиновлювачів) та їх обмеження. Розглядається питання встановлення контролю за здійсненням та диференціація повноважень вказаних суб'єктів щодо розпорядження майновою сферою своїх підопічних. Окремо аналізується та висловлюється власна позиція з приводу дискусійного питання наявності законного представництва у правовідносинах між батьками (усиновлювачами) та їх неповнолітніми дітьми. Автор визначає процесуальне, адміністративне та майнове представництво серед ключових аспектів законного представництва, що здійснюється батьками (усиновлювачами).

Висувається теза про те, що головною метою законного представництва виступає створення особливого юридичного стану.

Ключові слова: захист прав та інтересів, законне представництво, процесуальні права неповнолітніх, майнове представництво, компенсаційний характер представництва.

Аннотація: *статья посвящена исследованию современной проблематики реализации представительных полномочий родителями (усыновителями) в интересах их малолетних и несовершеннолетних детей. Изучаются конкретные представительные полномочия родителей (усыновителей) и их ограничения. Рассматривается вопрос установления контроля за осуществлением и дифференциация полномочий указанных субъектов относительно распоряжения имущественной сферой своих подопечных. Отдельно анализируется и высказывается собственная позиция по поводу дискуссионного вопроса наличия законного представительства в правоотношениях между родителями (усыновителями) и их несовершеннолетними детьми. Автор определяет процессуальное, административное и имущественное представительство среди ключевых аспектов законного представительства, которое осуществляется родителями (усыновителями). Выдвигается тезис о том, что в качестве главной цели законного представительства выступает создание особого юридического состояния.*

Ключевые слова: защита прав и интересов, законное представительство, процессуальные права несовершеннолетних, имущественное представительство, компенсационный характер представительства.

Annotation: *the Article is sanctified to research of modern range of problems of realization of representative plenary powers by parents (усиновлювачаму) in interests them very young and minor children. Certain representative plenary powers of parents (усиновлювачаму) and their limitations are studied. The question of instituting control after realization and differentiation of plenary powers of the indicated subjects are examined in relation to disposing of property sphere of the ward. Own position is separately analysed and speaks out concerning the debatable question of presence of legal representative office in legal relationships between parents (усиновлювачаму) and them by minor children. An author determines a judicial, administrative and property representative office among the key aspects of legal representative office that comes true by parents (усиновлювачаму). A thesis is pulled out that creation of the special legal state comes forward as a primary objective of legal representative office.*

Key words: protection of rights and interests, legal representation, procedural rights of minors, property representation, compensatory character of representation.

Вступ. Представництво батьками (усиновлювачами) своїх дітей виступає найбільш загальним та поширеним інститутом законного представництва, що втілює в собі усі його основоположні ознаки та особливості. При цьому в межах проблематики законного представництва, яке здійснюється батьками (усиновлювачами), досі виникають численні нові проблеми, що потребують наукового осмислення та пошуку дієвих шляхів вирішення і зумовлюють актуальність обраної теми дослідження.

Постановка проблеми та аналіз літературних джерел. Оскільки попри те, що законне представництво досліджувалося під різним кутом зору такими вченими, як І.О. Гелецька, С.Г. Керімов, І.А. Павлунчик, Л.А. Романовська, В.В. Самолюк, Є.С. Северова та ін., чимало питань досі залишаються дискусійними та недослідженими.

Тому метою статті є здійснення ґрунтовного наукового аналізу окремих актуальних питань реалізації законного представництва батьками (усиновлювачами) від імені та в

інтересах своїх малолітніх та неповнолітніх дітей, висловлення пропозицій щодо вирішення практичних проблем у межах зазначеної проблематики.

Результати досліджень. Відповідно до ст. 242 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1] батьки (усиновлювачі) є законними представниками своїх малолітніх та неповнолітніх дітей. Сімейний кодекс України (далі – СК України) [2] дозволяє наповнити це загальне положення конкретним змістом, передбачаючи право батьків: 1) на захист прав, свобод та законних інтересів дитини (згідно з ст. 154 СК України батьки мають право на самозахист своєї дитини, повнолітньої дочки та сина; право звертатися до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дитини, а також непрацездатних сина, дочки як їх законні представники без спеціальних на те повноважень; право звертатися за захистом прав та інтересів дітей і тоді, коли відповідно до закону вони самі мають право звернутися за таким захистом; 2) право управління майном, належним малолітній дитині, без спеціального на те повноваження (ч. 1 ст. 177 СК України). Хоча вказані норми безпосередньо стосуються прав та повноважень батьків, але в силу дії ч. 4 ст. 232 СК України, яка встановлює, що усиновлення надає усиновлювачеві права і покладає на нього обов'язки щодо дитини, яку він усиновив, у такому ж обсязі, який мають батьки щодо дитини, ці положення поширюються і на цю категорію законних представників. Отже, чинне українське законодавство серед найважливіших аспектів законного представництва, здійснюваного батьками (усиновителями), виділяє: 1) процесуальне та адміністративне представництво інтересів своїх дітей; 2) майнове представництво.

Перший із вказаних видів представництва безпосередньо врегульовується й у процесуальних кодексах. Так, відповідно до ч. 1 ст. 271 Цивільного процесуального

кодексу України (далі – ЦПК України) [3] під час розгляду справи, крім прав та обов'язків, визначених статтею 27 цього Кодексу (що передбачає загальні права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі – В. Ц.), малолітня або неповнолітня особа має також про-цесуальні права:

1. безпосередньо або через пред-ставника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки;
2. отримувати через представника чи законного представника інформацію про судовий розгляд;
3. здійснювати інші процесуаль-ні права і виконувати процесуальні обов'язки, передбачені міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Саме суд сприяє створенню належ-них умов для здійснення малолітньою або неповнолітньою особою її прав, ви-значених законом, що неодноразово підкреслювалося безпосередньо у судових рішеннях [4].

Суди дотримуються і вимоги щодо забезпечення права малолітньої чи не-повнолітньої дитини висловити власну думку в судовому засіданні. Так, у су-довому рішенні Шевченківського район-ного суду м. Запоріжжя від 20 жовтня 2014 року у справі № 2/336/2298/2014, прямо вказується, що на виконання ви-мог ст. 27 ЦПК України щодо права малолітньої особи висловлювати свою думку, суд заслухав у судовому засіданні малолітню дитину – ОСОБА 3. Отже процесуальні повноваження батьків (усиновителів) та інших законних предста-вників не створюють перешкод для реалізації дитиною своїх процесуальних прав самостійно, лише сприяючи їх захисту та належній репрезентації інтересів своїх підопічних у суді.

Непоодинокі на практиці і випадки, коли батьки (усиновителі), виступаючи законними представниками своїх дітей, подають цивільний позов від їх імені

відповідно до положень ч. 1 ст. 27 ЦПК України, але натомість захищають власні права та інтереси, порушуючи вимоги цивільного процесуального законодавства. Так, в ухвалі Джанкойського міськрайонного суду Автономної Республіки Крим від 5 лютого 2013 року у справі № 105/405/13 суд, перевіrivши матеріали позовної заяви ОСОБА 1, яка в порядку вказаної вище норми ЦПК України діє в інтересах малолітньої ОСОБА 2 (яка є її донькою) до ОСОБА 3, ОСОБА 4 про усунення перешкод у користуванні та розпорядженні власністю, встановив, що заява була подана з порушенням вимог п. 2 ч. 2 ст. 119 ЦПК України, а саме: позивач звернулася з позовом в порядку ч. 1 ст. 27 ЦПК України в інтересах дочки, але просить усунути перешкоди у користуванні та розпорядженні власністю **щодо себе**. При цьому вона не заявляла себе позивачем, а вимоги щодо усунення перешкод у користуванні житлом для дочки, яка є єдиним позивачем у позові, взагалі відсутні в тексті заяви. Судом було запропоновано позивачеві у термін, який не перевищує п'яти днів з дня отримання копії, усунути вказані недоліки шляхом надання нового тексту позовної заяви, в якій зазначити всіх позивачів, чиї права порушені, та уточнити прохану частину позову. [5].

Вихідні положення забезпечення належного представництва дитини в процесі містяться й у міжнародних нормативно-правових актах. Так, Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року (ратифікована Верховною Радою України 3 серпня 2006 року) містить багато норм щодо законного представництва. Зокрема, ст. 5 цієї Конвенції серед інших процесуальних прав дитини визначає право клопотати самостійно або через інших осіб чи органи про призначення окремого представника, а у відповідних випадках – адвоката та право призначити свого представника; ст. 9 передбачає, що у справах, що стосуються дитини, у випадках, коли згідно з внутрішнім законодавством суб'єкти батьківської відповідальності позбавлені можливості

представляти дитину в результаті виникнення конфлікту інтересів між ними та дитиною, судовий орган має повноваження призначити спеціального представника дитини в таких справах.

Крім цього, ст. 10 вказаної Конвенції передбачає, що під час розгляду судовим органом справ, що стосуються дитини, представник, якщо його дії явно не суперечать найвищим інтересам дитини: а) надає дитині всю відповідну інформацію, якщо згідно з внутрішнім законодавством дитина визнається такою, що має достатній рівень розуміння; б) надає дитині роз'яснення, якщо внутрішнім законодавством дитина визнається такою, що має достатній рівень розуміння, стосовно можливих наслідків реалізації її думки та стосовно можливих наслідків будь-якої дії представника; в) з'ясовує думку дитини та доводить її до відома судового органу.

Щодо майнового представництва, то в науковій літературі висувалися пропозиції встановити законодавчий контроль за діяльністю батьків стосовно розпорядження майном своїх малолітніх дітей (подібно до контролю, що здійснюють органи опіки та піклування над діяльністю опікунів та піклувальників), щоб уникнути порушення прав та інтересів підопічних. Також висувалася ідея щодо диференціації представницьких повноважень батьків (усиновителів) залежно від віку дитини, наводячи приклад російського законодавства, де встановлено, що за малолітніх дітей до 6 років законні представники можуть здійснювати будь-які правочини, тоді як діти у віці від 6 до 14 років можуть самостійно вчиняти: 1) дрібні побутові угоди; 2) угоди, спрямовані на безоплатне отримання вигоди, які не потребують нотаріального посвідчення або державної реєстрації; 3) угоди щодо розпорядження коштами, наданими законним представником або за згодою останнього третьою особою для певної мети або для вільного розпорядження (ст. 28 Цивільного кодексу Російської Федерації).

При цьому автором пропозицій, на нашу думку, було помилково зазначено, що законні представники дітей у віці від 6 до 14 років вправі вчиняти від їхнього імені та в їхніх інтересах усі правочини, крім зазначених, оскільки право на їх здійснення надано самим підопічним. Зрозуміло, що таке положення не виправдано звужує представницькі повноваження законних представників у майновій сфері та не відповідає як цитованим законодавчим нормам зарубіжного законодавства, так і практиці відповідних правовідносин. На нашу думку, внесення подібних змін до ЦК України, по-перше, не є виправданим з погляду забезпечення можливості малолітніх самостійно вчиняти певні дії, оскільки ч. 1 ст. 32 цього Кодексу вже передбачає обсяг дієздатності осіб до 14 років, який в інтересах практики цивільного обігу не потребує доповнення чи диференціації за віком дитини; по-друге, такі зміни змістовно не вплинуть на обсяг повноважень представника, оскільки не обмежують його права вчиняти дрібні побутові правочини в інтересах підопічного або інші юридичні дії, не заборонені законом, щодо його майна та власності загалом. Щодо контрольної функції, то вважаю, що в першу чергу держава повинна забезпечити організаційні та соціальні умови для виконання батьками своїх батьківських обов'язків та належного здійснення законного представництва, у той час як загальна законодавча норма, що правочин, який вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей, уже закріплена в ч. 6 ст. 203 ЦК України, як і аналогічні норми в СК України, ЦПК України тощо.

Звернення найперше до законодавства. Підкреслимо, що ч. 1 ст. 242 ЦК України встановлює, що батьки (усиновлювачі) є законними представниками своїх малолітніх та неповнолітніх дітей. При цьому ст. 32 ЦК України оперує поняттям неповної цивільної дієздатності (що, окрім вчинення дрібних побутових правочинів, надає особі доволі широкий обсяг

дієздатності, пов'язаний із самостійним встановленням для себе прав та виконанням обов'язків, зокрема майнових), якою наділені неповнолітні особи – діти у віці від 14 до 18 років. Деякі автори вбачають у цьому суперечливість та неузгодженість (редакційну помилку), допущену законодавцем при конструюванні норми цього Кодексу, оскільки представництво батьками своїх неповнолітніх дітей можливе лише за умови обмеження їх права розпоряджатися своїм заробітком тощо [10] – згідно з ч. 5 ст. 32 ЦК України за наявності достатніх підстав суд за заявою батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування може обмежити право неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавити її цього права. І лише тоді, на думку авторів, батьки (усиновителі) виступатимуть законними представниками неповнолітнього, оскільки будуть наділені визначеними щодо заробітку своєї дитини майновими повноваженнями.

Така ж думка закріпилась у науці і щодо інституту піклування та піклувальників як таких, що не наділені повноваженнями законних представників. У зв'язку з цим слушно зауважила І. О. Гелецька, що «такий погляд пов'язаний із загальноприйнятими у цивільному праві порівняно неповним визначенням інституту представництва, відповідно до якого під останнім розуміють вчинення правочинів однією особою від імені іншої». Тому автор вважає, що сьогодні у галузі цивільного права піклувальники законними представниками більше не називаються, хоча у галузі сімейного та процесуального права, як і раніше, вважаються такими [11].

Найбільш повно висловлена автором позиція відображена у ч. 1–2 ст. 39 ЦПК України, за якою: 1) права, свободи та інтереси малолітніх осіб віком до чотирнадцяти років, а також недієздатних фізичних осіб захищають у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом; 2) права, свободи та інтереси неповнолітніх осіб віком від

чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть (виділення наше – В. Ц.) захищати у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, піклувальники чи інші особи, визначені законом. Таким чином, цивільне процесуальне законодавство без можливості хибного тлумачення закріплює принцип субсидіарності (а не компенсаційний) характер законного представництва батьків (усиновителів), як і піклувальників щодо неповнолітніх осіб.

Це положення широко застосовується й у судовій практиці, що підтверджує правильність висунутих автором висновків та практичну доцільність закріплення за батьками (усиновлювачами) та піклувальниками повноважень на здійснення законного представництва в інтересах неповнолітніх дітей у розумінні чинного цивільного та цивільного процесуального законодавства. Так, наприклад, у рішенні Києво-Святошинського районного суду Київської області від 30 квітня 2014 року у справі № 369/2568/14 суд встановив, що з розпорядження Києво-Святошинської районної державної адміністрації Київської області від 22 липня 2013 року № 542 та від 6 серпня 2013 року № 603 вбачається, що позивач є піклувальником неповнолітньої ОСОБА 2, а отже відповідно до ч. 2 ст. 39 ЦПК України її законним представником [12]. У рішенні ж Солом'янського районного суду міста Києва від 10 листопада 2010 року у справі № 2–3555–1/10 міститься прямий висновок, що

оскільки позивач є неповнолітньою, то від її імені діє її мати — ОСОБА 2 відповідно до ч. 2 ст. 39 ЦПК України як законний представник [13]. Ураховуючи можливі заперечення щодо того, що йдеться про процесуальне представництво, а не передбачене нормами цивільного права, звертаємо увагу на їх тісну взаємопов'язаність як в аспекті складових суб'єктивного права, так і крізь призму практичної доцільності в інтересах захисту прав та інтересів неповнолітнього.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що безпосередньою метою обов'язкового представництва є не вчинення правочинів, юридичних дій та досягнення певного правового результату (що характеризує представництво добровільне), а створення особливого юридичного стану, в межах якого представництво — лише засіб реалізації та захисту прав і законних інтересів принципала для обох сторін, що беруть у ньому участь (йдеться про внутрішні відносини представництва), а не засіб досягнення наперед визначеного та об'єктивованого правового результату. У світлі цього чинне українське законодавство серед найважливіших аспектів законного представництва, здійснюваного батьками (усиновителями), виділяє процесуальне та адміністративне представництво інтересів своїх дітей і майнове представництво, яке щодо малолітніх осіб має компенсаторний характер, а щодо неповнолітніх — субсидіарний.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. Офіційний вісник України. 2003. № 11. Ст. 461.
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21–22. Ст. 135.
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
4. Рішення Апеляційного суду Кіровоградської області від 24 лютого 2015 року у справі № 388/413/14-ц. URL:

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42872558>

5. Ухвала Джанкойського міськрайонного суду Автономної Республіки Крим від 5 лютого 2013 року у справі № 105/405/13. URL:

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29368805>

6. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996. URL:

[http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_135](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_135)

7. Гражданский кодекс Российской Федерации от 21 октября 1994 года. URL:

<http://base.garant.ru/10164072/3/#block>

8. Керимов С. Г. Представительство за законом в гражданском праве Украины : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2006. С. 121.

9. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за ред. В. М. Коссака. К. : Істина, 2004. С. 202; Керимов С. Г. Вказ. праця.

10. Проект Закону України «Про Державне бюро розслідувань». URL:

<http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/z0451-15/pid9511=54012>

11. Литвиненко В. І. Протидія корупції в Україні: адміністративно-правові засади: монографія. К. : «МП Леля», 2015. 472 с.

12. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. / ред. О. В. Дзера та ін. К. : Юрінком Інтер, 2005. Т. 1. С. 410.

13. Гелецька І. О. Правове регулювання відносин представництва у цивільному праві : дис. ... канд. юрид. наук. К., 2005. С. 83–84.

14. Рішення Києво-Святошинського районного суду Київської області від 30 квітня 2014 року у справі № 369/2568/14. URL:

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38787726>

15. Рішення Солом'янського районного суду міста Києва від 10 листопада 2010 року у справі № 2–3555–1/10. URL:

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1236349>